

УДК 94 (477.82-2) «1942/1944»

ТРОФИМОВИЧ Л.В.

<http://orcid.org/0000-0003-2393-9128>

КАЛЯЄВ А.О.

<http://orcid.org/0000-0002-5675-187X>

ШВАЙКО Т.А.

<http://orcid.org/0000-0002-1796-5795>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.37.2022.139-158>

АНТИНАЦИСТСЬКИЙ РУХ ОПОРУ НА ОСТРОЖЧИНІ: НАЦІОНАЛІСТИЧНА ТА РАДЯНСЬКА СКЛАДОВІ (1942 – 1944)

У статті проаналізовано формування українського підпільно-повстанського та радянського підпільно-партизанського рухів на Острожчині. Охарактеризовано діяльність націоналістичного підпілля та відділів УПА. Виокремлено її антинімецьку спрямованість. З'ясовано, що істотне зростання антинімецького руху Опору з боку УПА на Волині і, зокрема, на Острожчині, яка входила до складу повстанської групи «Озеро», почало простежуватись із середини березня 1943 року. Звернена увага на українсько-польський міжетнічний конфлікт та роль окупантів у його розпалюванні. Простежена діяльність комуністичного підпілля та червоних партизан. Показано загострення конфронтації між радянською та націоналістичною складовими антинацистського руху Опору.

Ключові слова: рух Опору, Острожчина, підпілля, партизани, УПА, окупанти, антигітлерівська боротьба.

Постановка проблеми та її актуальність. Надзвичайно важливою формою протидії окупаційному режиму у період німецько-радянської війни була участь населення України в антинацистському русі Опору. По-різному вбачаючи свої інтереси, український підпільно-повстанський та радянський підпільно-партизанський рухи відіграли важливу роль у вигнанні загарбників з українських теренів.

Дослідження антинацистського руху Опору в Україні не втратило актуальності дотепер. Адже і нині «мала війна» – невід'ємна складова військових дій.

Трофимович Лілія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Каляєв Анатолій Олександрович, доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Швайко Тетяна Анатоліївна, магістр історії, заступник директора з навчально-виховної роботи Мочулицьського НВК, с. Мочулице, Рівненська область.

©Трофимович Л.В., Каляєв А.О., Швайко Т.А., 2022

Аналіз попередніх досліджень. У радянській історіографії тема руху Опору була надзвичайно заідеологізована. Зокрема, робився акцент на «всенародній підтримці» червоних партизан місцевими мешканцями, а прояви свавілля, мародерства, репресій стосовно останніх, випадки свідомого провокування загарбників на звірства з метою налаштувати проти них населення всіляко замовчувалися. Натомість оунівське підпілля та УПА цілковито демонізувалися, зображались винятково як колаборанти, союзники нацистів. Із проголошенням незалежності, відкриттям раніше засекречених документів і матеріалів з'явилися сприятливі можливості для об'єктивного висвітлення теми, в тому числі недостатньо досліджених локальних, регіональних аспектів.

Цінний внесок у науковий доробок сучасної історіографії досліджуваної теми зробили О. Гогун, О. Денищук, С. Іванов, А. Кентій, В. Ковальчук, Д. Кравчук, В. Лозицький, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук, М. Слободянюк, А. Сухих.

Мета статті: простежити формування націоналістичної та радянської складової руху Опору на Острожчині в період німецько-радянської війни.

Виклад основного матеріалу. Одна з перших інформацій про наростання суперечностей між українським підпіллям і загарбниками з'являється наприкінці 1942 р. Так, 3 грудня командир радянського партизанського з'єднання О. Сабуров повідомляв, що в лісах Острожчини перебувають «великі групи українських націоналістів» (*Літопис УПА, 2002: 53*).

Як впливало з доповідної записки Українського штабу партизанського руху (УШПР) на адресу ЦК КП(б)У від 5 грудня того ж року про ситуацію в цьому терені, «різке розходження у стосунках між українськими націоналістами та німцями зайшло так далеко, що готуючись до боротьби з останніми, націоналісти стали ховати зброю та боєприпаси» (*Літопис УПА, 2002: 55*).

Помітне зростання антинімецького опору з боку партизанських відділів УПА на Волині почало простежуватися із середини березня 1943 р., коли почастишали випадки дезертирства частини української допоміжної поліції в ліси. Доказами цього є численні звіти німецьких урядовців із скаргами про часті втечі «поліцаїв до банд». Така ситуація призвела до суттєвого послаблення окупаційних сил і позицій в регіоні. Згідно з донесеннями гестапо, діяльність «українських банд» у другій половині березня охопила

крім півночі південну частину Рівненщини, зокрема Острожчину, Кременеччину та південну частину Волинської області (*Патриляк, 2015: 139*). «Це зайшло так далеко – інформував генеральний комісар Волині та Поділля своє керівництво 30 квітня 1943 р., що ... слід говорити про повстанський рух ... Сьогодні можна говорити про те, що більша частина населення симпатизує бандитам» (*Украинские националистические организации, 2012: 618*).

Своєю чергою, у цьому ж місяці, радянська розвідка в інформації на адресу Українського штабу партизанського руху звертала увагу на «великий рух націоналістів» на Волині, а також підкреслювала, що «основне завдання національної української армії – здійснити революцію на Україні» (*Украинские националистические организации, 2012: 615*).

Активізацію військово-диверсійної діяльності оунівців на Рівненщині відмічали в цей час і інші сучасники. Так, відомий письменник, громадський діяч, редактор рівненської обласної газети «Волинь» Улас Самчук писав у своїх спогадах, що з середини лютого 1943 року «українська партизанка, яка до цього займала вичікувальну позицію, почала активізуватися...» (*Кентій, 2005: 163*).

У травні – серпні 1943 р. відбулося організаційне оформлення територіальних клітин УПА, яке сприяло вдосконаленню координації дій та рішень складових частин повстанської армії. Південь Рівненщини та північ Тернопільщини підпорядковувалися відділам командира Енея (П. Олійник), який очолював Південну групу УПА. Острожчина входила до складу повстанської групи «Озеро», командирами якої послідовно були Олег і Юрій Стельмашуки (*Кентій, 2005: 169*). Станом на листопад 1943 р. крім Острозького району у ній нараховувалося ще 42 поселення (*Ковальчук, 2006: 37*).

Протягом квітня – травня цього року упівцям вдалося закріпитися на значній території Волині, здебільшого в селах. А низка доволі успішних нападів на містечка, організація диверсій та зриви каральних експедицій підвищили їх авторитет. Це не лише загартувало військовий досвід повстанців, але й якісно підвищило статус УПА як серйозної перешкоди німецькому пануванню в регіоні. 5 травня у Рівне прибув райхсміністр окупованих східних територій А. Розенберг, серйозно занепокоєний інертним становищем нацистської влади на Волині. На звітній нараді у Рівному

йому доповіли, що «українські націоналісти завдають більше труднощів, ніж більшовицькі банди» (*Патриляк, 2015: 146*). Деякі повстанські формування в краї утворилися ще в 1942 р. Зокрема, тоді вже існував відділ «Чорноморця» (справжнє ім'я Євген Басюк – виходець з села Хорів). У таких селах району, як Грозів та Грем'яче, теж було сформовано повстанські групи сільської оборони, очолювані місцевим командиром Савкою («Якір»). У Точевецьких лісах з'явилася сотня «Ярошенка» (Олександр Бережний – уродженець Острога) (*Ваколюк, 2010: 293*).

За даними червоної партизанки, на початок квітня 1943 р. протинімецькі виступи упівців набули найбільшого поширення на півдні Волині в районах Острог, Мізоч, Кременець, Верба (*Патриляк, Трофимович, 2011: 406*). Зокрема, в першому під час сутичок із ними було вбито 32 загарбники. Ті ж джерела інформували, що тоді щодня з лісів Острозького, Шумського й Мізоцького районів на антигітлерівські операції виїжджало 60 – 70 возів із повстанцями (*Патриляк, 2015: 141*). Із німецьких звітів за червень того ж року дізнаємося, що міста Горохів та Острог із усіх боків оточені «великими групами банд» (*Патриляк, 2015: 147*).

Архівні документи свідчать, що охочих вступити до УПА на Рівненщині було чимало. Фактично націоналістичний елемент опору займав сильні позиції в краї (*ДАРО 3: 72*). Зокрема, станом на червень – липень 1943 р. повстанською мережею були покриті такі села району як: Галівка, Завидів, Лючин, Точевики, Бродів, Хорів, Коростів, Болотківці, Данилівка, Батьківці (*Ковальчук, 2006: 51*). До кінця року в краї вже функціонувала розгалужена мережа підпільних повстанських груп. Один із рядових функціонерів Острозького повстанського району «Озеро» на прізвисько «Юрась» повідомляв про наявність тут принаймні чотирьох повстанських підрайонів, що діяли на постійній основі. Два з них були закодовані числами 33 і 125. Крім цього, тут мали місце і стихійно організовані повстанські одиниці, зокрема, кодовані групи під номерами 67, 125(1) та підрайон «Босфор» (*Ковальчук, 2006: 38*).

Із червня 1943 р. територія Райхскомісаріату «Україна» офіційно оголошується «зоною антипартизанських операцій». У липні до кампанії проти УПА було залучено командувача всіма протипартизанськими формуваннями на Східному фронті Еріха фон дем Баха-Зелевскі (*Патриляк, 2015: 148*). Цей факт показово

засвідчує всю серйозність ситуації, пов'язаної з антинімецькою діяльністю УПА на території Волині.

У плані посилення підозр і санкцій з боку окупантів щодо підтримки «українських банд» місцевим населенням ще одним доказом було звільнення й арешт міського бургомистра, його заступника та ще п'яти працівників міської управи навесні 1942 року за дозвіл друку в міській друкарні нелегального бандерівського Декалогу або «Десять заповідей руху Бандери» (*ОУН в 1942 році, 2006: 62*)

«Невдалі фінали» бойових сутичок із УПА викликали у загарбників традиційну реакцію – масовий терор проти мирного цивільного населення. Зокрема, у звітній записці оунівців про суспільно-політичну ситуацію на території Південної Рівненщини за червень – жовтень 1943 р. зазначено, що, понісши великі втрати від повстанців, гітлерівці ще більше хочуть показати, хто тут влада. Наприклад, у село Точевики Острозького району 01.10.1943 р. останні приїхали за отриманням зернових поставок від жителів, але потрапили в засідку повстанців. Унаслідок бою з сотнею «Тура» та загonom «Жука» було знищено 21 окупанта, 5 взято у полон, 8 поранено, 20 врятувалися втечею (*ДАРО 3: 70; Денищук, 2008: 157*). У відповідь на це через 11 днів вони разом із поляками вночі спалили дощенту 14 сіл (Точевики, Лючин, Грозів, Завидів, Михайлівку, Грем'яче, Попівці, Озера, Мале і Велике Дерев'янче, Галівку, Грем'яцькі і Завидівські хутори, Новомалин). При цьому було вбито і закатовано близько 500 осіб (*ДАРО 3: 70*). Радянська партизанська розвідка теж зауважила посилення німецьких паціфікаційних заходів і натиску на УПА. 14 листопада 1943 р. у донесенні керівника рівненських партизанських з'єднань В. Бегми до Українського штабу партизанського руху зазначалося: «Останнім часом німці активно ведуть боротьбу з націоналістами» (Цит. за: *Патриляк, 2015: 165*). Очевидно, що посилення терору відображалось на моральному стані населення. Стосовно Острожчини, то у звітній документації відділів УПА відзначалося, що восени 1943 року місцеві нарікали «якби не те повстання, то ми так не бідували б» (*ДАРО 3: 71*).

Зі спогадів безпосереднього очевидця того часу Петра Політики відомо, що на території Острожчини, починаючи з 1943 р. перебували різні військові сили. Через невизначеність і злочинність воєнного стану практично у кожному селі було виготовлено дзвін

із вартовою службою при ньому. При появі будь-якої підозрілої особи чи осіб, вартові використовували дзвін для попередження людей, які при потребі втікали в ліси, наперед зібравши найбільш необхідне. Жителі сіл Грозів, Точевики, Грем'яче, Білашів втікали у Верхівські ліси, знаючи потрібні шляхи, найбільш непримітні для сторонніх очей. Така ситуація продовжувалася аж до кінця літа 1943 р. (*Політика, 2008: 12*). Часто окупанти повністю роззброювали та ліквідували місцеві повстанські групи. Зокрема, 8 листопада 1943 р. вони разом із допоміжними силами поляків і власців оточили боївку УПА, яка зібралася на нараду в урочище «Ревуха» поблизу села Плоске. У результаті короткотривалого бою вся боївка в складі 10 осіб загинула. Німці скористалися раптовістю та несподіваністю свого нападу, знешкодивши повстанський актив краю (підрайоновий ОУН Дмитро Дукан, комендант «Всеволод», адміністратор «Твердий» та промисловий «Стецько» (*Денищук, 2008: 171*).

Для боротьби з повстанським рухом гітлерівське командування часто використовувало крім власних іноземні військові кадри, зазвичай поляків і мадярів. Архівні документи засвідчують неодноразові випадки прибуття польських та мадярських солдат у місцеві села з каральною чи продовольчо-конфіскаційною метою. Зокрема, в листопаді 1943 р. до Острога прибув військовий загін із 30 осіб, здебільшого угорців. Прибувши в місто, вони розграбували місцеве населення, забравши багато продовольства, коней та амуніції. Загалом, на кінець року в Острозі нараховувалося близько 500 осіб різнонаціональних збройних сил німецького підпорядкування (*ДАРО 3: 28*).

Відомим є той факт, що коли ОУН мобілізувала всі свої сили для організації антинацистського опору під гаслами національно-визвольної боротьби, то гітлерівці залучили для спротиву упівцям польські сили, маніпулюючи українсько-польським антагонізмом (*Сергійчук, 2003: 52–53*). Міжетнічний конфлікт мав місце і на Острожчині. У червні 1943 р. тут були створені спеціальні загони польської польової поліції, очолюваної Зигфрідом Янчаром (*ДАРО 1: 8*). Із донесень партизанів відомо про переважно добровільний та цілеспрямований характер вступу поляків на німецьку службу з метою застосування відплатних акцій проти оунівців і загалом українського населення (*Сергійчук, 2003: 54*). При цьому окружне керівництво ОУН намаглося спочатку нормалізувати

відносини з поляками, акцентуючи на можливості спільної конструктивної співпраці проти окупантів. В одній з листівок ОУН, виданій 18 травня 1943 р., зазначалося: «...Поляки! Опам'ятайтесь! Ті, хто нині служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, пізніше буде запізно. Інакше вас чекатиме справедлива кара за допомогу гестапо. Останній раз закликаємо: не накликайте на себе заслуженого гніву! Нехай живе дружба поневолених народів!» (*Віхи історії України в документах і матеріалах, 2015: 108–109*).

Із виписки розвідувального штабу партизанських загонів Кам'янець-Подільської області від 1 червня 1943 року про спровоковані нацистами збройні сутички між українськими націоналістами та польською поліцією відомо про зростання активності націоналістичного підпілля проти німців в лісах Острозького, Шумського та Мізоцького районів. Місцеві повстанці об'єднувалися тут у групи і на 60–70 возах виїзджали на різні операції та засідки. Конфісковували при цьому майно польського населення та палили села. У районі Острога (на старій радянській прикордонній території) було зосереджено кілька куренів націоналістів. Це, природно, провокувало польську поліцію до виступів проти них (*Сергійчук, 2003: 162*).

Із донесень старост сіл Острозького району до гебітскомісаріату дізнаємося також про те, що часто окупанти самі вчиняють різні грабунки та вбивства по відношенню до польського населення краю, обвинувачуючи в цьому упівців. Показовим прикладом цього слугують відомості про кількість убитих жителів села Хренів під час нападу у ніч з 29 на 30 червня 1943 р., в результаті чого було вбито 6 осіб польської національності (А. Рачковського, М. Сторчика, Г. і К. Сторчик, І. Печкіса, М. Богусевську), спалено їх будинки та господарські приміщення. Відповідальність за вчинені злочини було покладено на «українські банди», проте староста села вказував на те, що нападники були одягнені в німецьку військову форму і розмовляли німецькою (*ДАРО 2: 8*). Інші донесення сільських старост розповідають вже про польські злочини по відношенню до мирного населення краю. Зокрема, також 30 червня польська поліція Острога, проїжджаючи шляхом Острог – Оженин біля с. Хорів, відкрила вогонь із невідомих причин по людях, що верталися з поля додому. Можливо, причиною цього було те, що місцеві селяни почали

обробляти полишені поляками землі. Бо один з поліцаїв – Ксенжак Йосип кричав до українців: «Нехай все пропаде, а на моє поле не маєш права ступити, бидло» (*ДАРО 2: 6*).

Створення УПА на Волині – Поліссі та поширення її впливів у цьому регіоні загостило конфронтацію між націоналістами та радянськими партизанами (*Кентій, 2005: 200*). Спочатку упівці не збиралися воювати з червоноармійцями. Навпаки, у повстанців були плани переконати останніх вступати в їх загони (*Сергійчук, 2005: 333*). Натомість партійне керівництво УРСР у березні 1943 р. доволі чітко виклало свою позицію щодо очільників «українських буржуазних націоналістів»: вони – «вороги українського народу» та «німецькі агенти» (*Віхи історії України в документах і матеріалах, 2015: 99*). У квітні – травні цього ж року зіткнення партизан з упівцями набувають систематичного характеру. 22 квітня 1943 р. Т. Строкач у своєму розпорядженні наголошував, що на випадок нападу останніх на більшовицькі загони за одного партизана знищувати п'ятнадцять бандерівців (*Кентій, 2005: 201*). Крім того, для компрометації учасників націоналістичного підпілля у середовищі червоних партизан організовувалися спеціальні відділи під виглядом загонів УПА. У постанові політбюро ЦК КП(б)У рекомендаційного характеру від 15 липня 1943 року «Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні» чітко вказувалося на необхідність «... розкладання націоналістичних банд шляхом заслання у їх формування спеціально підготовлених людей» (*Літопис УПА, 2001: 79*).

25–27 липня 1943 р. Поблизу с. Теремне Острозького району відбувалися бої між повстанцями і радянськими партизанами загону ім. Ф. Михайлова, оскільки останні стояли в районі, який заважав націоналістам просуватися з заходу на схід до старого радянсько-польського кордону. Оточивши противника та обстрілюючи кулеметами та мінометами оунівці витіснили його із Суразького лісу і змусили відступити у Славутські ліси поблизу сіл Дорогоща, Сельце, Півнева Гора. Як випливало з політичного донесення комісара вказаного загону, про ситуацію, зокрема на Острожчині, «населення району попередньої дислокації загону ... сильно заражено бандерівською пропагандою та фактично піднялося на повстання під лозунгами бандерівців... Це пояснюється тим, що радянські партизанські загони були представлені там

малою силою, а тому вплив бандерівців був панівним» (*Національний рух опору на півночі Хмельниччини, 2016: 38–39; Красные партизаны Украины, 2006: 394–398*).

Як відомо, одним із напрямів діяльності упівців були диверсійно-підривні акції важливих стратегічних об'єктів, зокрема залізниць. Острозька залізнична станція поблизу с. Оженин слугувала для німців єдиним діючим транспортним вузлом, а відтак перебувала під постійною охороною. 1 листопада 1943 року місцевий загін Довбенка успішно атакував залізничний конвой в Оженині. Згодом інша повстанська група Чорноморця через засідки в районі станції здійснила мінування, знищивши таким чином кілька німецьких поїздів (*Сергійчук, 2005: 319*).

Злам 1943–1944 рр. відзначився наближенням німецько-радянського фронту безпосередньо до території діяльності УПА–«Північ» та УПА–«Південь», бої йшли в Житомирській, Вінницькій та Рівненській областях. Повстанські відділи опинилися тепер «між двох вогнів». З одного боку, радянські партизани та диверсанти, з іншого – гітлерівські частини, які прагнули придушити обидва рухи Опору в своєму безпосередньому тилу. Цей період характеризувався для відділів УПА важкою боротьбою «проти всіх»: бої доводилося вести з німцями, козачими частинами при німецькій армії (власівцями) та поліційними загонами, складеними із представників різних народів СРСР. Найбільша бойова активність спостерігалася в лісах біля Маневичів, Кременця, Дубна, Острога та Кам'янець-Подільського (*Патриляк, 2015: 169*). Намагаючись мінімізувати кількість людських втрат у повстанських загонах, керівництво ГК УПА затвердило «Тактичну інструкцію» від 24 грудня 1943 р., що ставила пріоритетним завданням для командирів збереження всіх «фізичних, моральних та духовних сил нації для вирішального моменту боротьби». Було наказано уникати прямих боїв з німцями для збереження сил і воєнних ресурсів (*Патриляк, Трофимович, 2011: 409*).

18 січня 1944 р. у с. Батьківці на Острожчині вище командування УПА–Північ провело розширену нараду з приводу координації подальших дій повстанців, пов'язаних із наближенням фронту до Острога. Цей факт ще раз засвідчив, що Острожчина була одним із «територіальних концентратів» повстанських загонів. Загалом, рішення наради зводилися до постанов згадуваної грудневої «Тимчасової інструкції» з акцентом на максимальному

збереженні всіх наявних ресурсів для подальшої боротьби з радянським режимом (*Руцький, 2006: 236*).

Важливим етапом у подальшому розвитку підпільно-повстанського руху на західноукраїнських теренах був «фронтовий період» – часовий проміжок від початку евакуації окупаційної адміністрації до відновлення більшовицького режиму (*ОУН і УПА в 1944 р. Ч.1, 2009: 20*).

Започаткувала визначальні події переходу фронту Рівненсько-Луцька наступальна операція (27 січня – 11 лютого 1944 р.). Водночас пожвавилася діяльність червоної партизанки, яка тоді перетворилась у головного противника оунівців та упівців (Детальніше про це: *Антонюк, Трофимович, 2020: 31*).

У розглядуваний період, наприклад, з'єднання УПА–Південь, очолюване Миколою Свистуном («Ясень»), дислокувалось у Точевиському лісі Острозького району. До речі, за 5 км від повстанців розташувався червоноармійський полк, але, очевидно, його командир і гадки не мав про таке сусідство. Невдовзі особовий склад з'єднання розділився на нечисельні групи, безперешкодно перетнув лінію фронту і направився у Кременецькі ліси, де зайнявся підготовкою рейду на Поділля (*Антонюк, Трофимович, 2020: 31–32*).

Зауважимо, що низка оунівських і упівських документів акцентувала на необхідності уникати зіткнень з радянськими військами (*ОУН і УПА в 1944 р. Ч. 2, 2009: 54*). Проте, дотримуватися цього на практиці було складно. Як зазначив О. Ленартович, тільки протягом лютого 1944 р. на теренах Волинської та Рівненської областей відбулася 141 сутичка між підрозділами Червоної армії та українськими повстанцями (*Ленартович, 2011: 292*).

29 лютого 1944 р. поблизу с. Милятин Острозького району у влаштовану упівцями з сотні Зеленого засідку потрапив кортеж із 4 автомашин командувача 1-го Українського фронту генерала армії Миколи Ватутіна, який тоді був поранений і після невдалого лікування через півтора місяця помер (*Журахов, 2013: 101*). Існує версія, що вказана подія була причиною ліквідації енкаведистами 21–27 квітня того ж року 300 – 400 бійців УПА у «гурбенському котлі» (*Марчук, 2012: 371*).

Виходячи із зазначеного вище, на наш погляд, цілком закономірно було б визнати, що сили націоналістичного підпілля в краї зайняли своє почесне місце в ієрархії борців за визволення

Острожчини та України загалом, запустивши, хоч дещо із запізненням, маховик безкомпромісної антигітлерівської боротьби.

На більшості території України все ж осердям антинацистської боротьби України були стихійно сформовані на місцях підпільні групи та партизанські загони. Їх оперативне виникнення було спричинене в першу чергу злочинною спрямованістю нацистського окупаційного режиму і стало адекватною відповіддю на його антигуманну сутність (*Кентій, 2005: 4*).

Провідною формою радянського руху Опору в Україні, принаймні на початковому етапі війни, була підпільна боротьба. Причиною цього була специфіка та порівняно легша організація роботи підпільників, не пов'язана безпосередньо з військовими діями. Якщо ведення партизанської війни залежало від багатьох природних, географічних, комунікаційних, ресурсних та інших факторів, то підпільна діяльність зводилася до більш «вишуканих форм» боротьби, таких як: конспіративне поширення агітаційних листівок, різного роду саботажі, диверсії, в першу чергу комунікаційних артерій, в рідших випадках індивідуальний терор (*Слободянюк, 2010: 47*).

В Острозі підпілля розгорнуло свою діяльність наприкінці 1941 року. Її уособленням та організаційною основою стала група з 9 осіб. Керівником останньої став вчитель Володимир Томашевський («Колос»), а членами: В. Лавров («дядя Володя»), К. Дмитрук, Г. Томашевська, Н. Томашевський («Громов»), П. Лящук, І. Головня, Н. Пирова (*Історія міст і сіл УРСР, 1973: 441*). Ця група в меті свого створення вбачала наступні завдання: збільшення штатного резерву за рахунок залучення нових членів; проведення різного роду агітаційних заходів серед місцевого населення, розповсюдження листівок і звернень Радінформбюро; налагодження контактів із діючими партизанськими загонами, сприяння в поповненні їх новими ресурсами; здійснення диверсій та іншої підривної діяльності в тилу німців (*ДАРО 2: 11*).

На кінець 1942 року підпільна група поповнилася новими членами, кількість яких досягла 40 осіб, зокрема додалися подружжя Налінцевих, В. Кислов, Г. Мельничук, С. Шевцов, В. Струменська та інші. Основною формою роботи підпільників спочатку було розповсюдження листівок, різних повідомлень, брошур. Згодом антинімецька боротьба набрала більш радикальних форм, а саме: здійснення диверсій на території міста і району. Група В. Лаврова

здійснила напад на маслозавод в Острозі, підпільники С. Шевцов, Г. Мельничук, І. Незамаєв – на маслопункт у с. Слобідці (*Історія міст і сіл УРСР, 1973: 441*). Метою цих акцій було максимально довготривале виведення з ладу устаткування та роботи пошкоджених установ для ліквідації їх експлуатації окупантами. Конспіративним місцем збору острозьких підпільників стало приміщення контори «Заготзерно» на вул. Костомарова, буд. № 2 (*Іванов, 2012: 126*).

На початку 1943 р. острожани налагодили зв'язки з партизанським загonom А. Одухи. Згодом їхня підпільна організація склала основу новоствореного партизанського загону ім. Т. Шевченка, який пізніше увійшов у Кам'янець-Подільське з'єднання (*Кравчук, 2015: 166*).

Визначальним чинником ефективної діяльності підпілля була його підтримка з боку населення та розвиток надійних зв'язків із ним. Лише за умови повної довіри та співпраці з місцевими жителями можна було планувати конкретні дії, сподіваючись на їх успіх. Крім того, співпраця з підпільниками або принаймні пасивне сприйняття їх роботи з боку населення устabilьнювало коливання амплітуди небезпеки викриття та покарання останніх з боку окупантів (*Слободянюк, 2010: 51*). Острозькі підпільники з перших днів змогли встановити дієві зв'язки з колективом районної лікарні та з паралельно створеним «Комітетом допомоги військовополоненим», який очолив місцевий патріот та громадський активіст Олександр Кoberник (*Історія міст і сіл УРСР, 1973: 441; Шпігель, 2005: 2*). Ця структура стала реакцією місцевого населення на полегшення умов виживання військовополонених місцевого табору, розташованого неподалік Острога в урочищі Кідри (*ДАРО 4: 1*). Члени «Комітету» організували в найближчих селах пункти збору продуктів харчування, перев'язочних матеріалів, лікувальних трав, постільної білизни тощо. Один із порожніх будинків міста було адаптовано під лікувальний пункт інфекційних хворих і поранених. Колектив медпрацівників активно залучився до роботи комітету. Лікарі Л. Фідрус, П. Паславський, С. Храневич вдалися до фахових хитрощів по відношенню до поранених бійців, вигадуючи їм хвороби для продовження терміну лікування. З 312 поранених військовополонених вдалося врятувати 278 осіб (*Шпігель, 2000: 456–458*).

Основною умовою діяльності підпільників була її глибока конспіративність. У цьому відношенні слід віддати належне острозьким активістам, для яких показова лояльність до німецької адміністрації стала зручним прикриттям підпільної роботи. Зокрема, показовим прикладом такого «ситуативного оксюморону» в діяльності є постать Володимира Томашевського – острозького інтелігента, директора місцевого пункту зі збору зерна для окупантів і керівника підпільного комітету за сумісництвом. Іншим прикладом може слугувати діяльність Наталі Пирової – лаборантки «Заготзерно» та активістки підпільної групи. Добре володіючи німецькою мовою, вона мала доступ до важливих відомостей про окупантів, могла вільно з'являтися в їхніх установах, видаючи себе за фольксдойче (Іванов, 2012: 127).

Разом із тим слід зауважити, що майже двом першим рокам радянсько-німецької війни була притаманна фактично цілковита відсутність радянських партизанських загонів на західноукраїнських теренах, у тому числі і на Рівненщині. Перед військово-політичним керівництвом СРСР виникло завдання налагодити тут організований партизанський рух, активізувати агітацію серед місцевих мешканців, сформуванню сприятливу атмосферу для переходу на його бік інших діючих збройних формувань. (Детальніше про це: Кравчук, 2015: 76)

Із початком розгортання партизанського та підпільного рухів в Україні для кращої координації та дієвості їх роботи виникла потреба в організації розвідки. Вона, з одного боку, мала захищати партизан від раптових нападів ворога, а з іншого – стати ефективним інформативним джерелом (Кентій, Лозицький, 2005: 247). В Острозі важливим стратегічним пунктом була залізнична станція в селі Оженин. Розуміючи це, німецьке командування пильно охороняло подібні об'єкти. Згідно з наказом рівненського гебітскомісара В. Беєра, особам, які не мали спеціального пропускового посвідчення, суворо заборонялося перебувати в 300-метровій смузі від залізниці. Проте місцевому підпіллю вдалося організувати тут свою розвідувальну діяльність на чолі з К. Дмитруком. Спочатку було взято на облік рух діючих потягів, що проходили через залізничну колію. Передача важливої інформації, зокрема про охорону та потенційні вогневі точки залізничного моста ст. Острог – ст. Могиляни, відбувалася через залучення до підпілля кількох залізничних службовців (ДАРО 1: 18–19).

З літа 1943 р. кількість залізничних диверсій суттєво збільшується. В серпні командувач військами оперативного тилового району групи армій «Південь» доповідав вищому керівництву вермахту про «катастрофічну ситуацію з залізничними вузлами в Україні», яка паралізувала транспортний потік із забезпеченнями для німецьких військ (*Чайковський, 1994: 174*).

З січня 1943 року підпільна група налагоджує прямий зв'язок і співпрацю з місцевим партизанським загonom ім. Ф. Михайлова під командуванням А. Одухи (*ДАРО 1: 8*). Партизани також намагалися долучити до співпраці цивільне населення. Зокрема, зі спогадів Леоніда Дубінчука – жителя села Слобідка, 1927 року народження відомо, що вони залучили його в 15-річному віці в якості зв'язкового для передачі письмових та усних повідомлень підпільникам. Використання підлітків і дітей для подібних функцій було доволі ефективним, оскільки німці при зустрічі дітей не перевіряли (*Павлів, 2016: 3*).

Партизанський загін А. Одухи спочатку був нечисленним. На початку 1942 р. у ньому налічувалося 80 осіб, та до кінця року його штаб збільшився вдвічі. На Острожчину загін передислокувався з Кам'янець-Подільської та Житомирської областей. Місцева лісиста територія добре підходила для успішної реалізації звичних для партизанів методів боротьби з ворогом (*Чайковський, 1994: 113*). У березні 1943 року основним місцем їхньої дислокації стало село Теремне. Загін провів низку успішних антинімецьких операцій в інших районах, зокрема Плужнянському, Славутському, Шумському. Головний напрямок своєї діяльності він вбачав у боротьбі з німцями, а відтак, уникав прямих сутичок із місцевими упівськими групами. Крім того, розгортання тут націоналістичного підпілля дозволяло партизанам перекладати відповідальність, а отже, і покарання, за вчинені ними диверсії та інші дії на «українські банди» (*Іванов, 2012: 129*).

Ще задовго до деформації лінії фронту в західний бік відносини між радянськими партизанами та націоналістичними боївками тяжіли до мирного розмежування та домовленостей про нейтралітет. Однак з часом градус ідеологічного та політичного протистояння почав наростати, а під кінець 1943 р. рівень конфронтації став стабільно високим (*Лисенко, Гриневич, 2004: 221*). Так, 25–28 липня 1943 р. біля села Теремне між ними відбулася відкрита збройна сутичка. Обидві сторони понесли чималі бойові

та людські втрати. Зокрема, втрати українських загонів сягнули 250 осіб вбитими та більше 500 пораненими (Іванов, 2012: 129).

Низка джерел вказують на численні випадки мародерства, грубого поводження з місцевими жителями з боку червоних партизан. Тому Рівненський обласний штаб партизанського руху докладав зусилля аби захистити від господарських операцій ті села, що були лояльні до «народних месників». «Партизани часто до сіл Західної України підходили шаблонно: А, націоналісти, бульбаки, бандерівці – бий, трощи!...», – зазначав начальник Кам'янець-Подільського штабу партизанського руху Степан Олексенко. – Були випадки, коли партизани спалювали села... Звичайно, такі дії відштовхували народ та наближали до націоналістів, до «своїх хлопців» (Цит. за: Гогун, 2012: 486; Кравчук, 2015: 95).

Партизани взяли активну участь у боях за визволення Острога та навколишніх сіл. Користуючись розвідувальними матеріалами, які передали місцеві підпільники С. Шевцов, В. Самійленко та П. Лящук, партизанський загін ім. Т.Г. Шевченка, що входив до складу з'єднання ім. Михайлова, 13 січня 1944 року оволодів східною частиною Острога – Новим містом, а наступного дня, у взаємодії з диверсійним загonom О. Петрова – Старим містом. Ці операції увінчалися також захопленням, потрібної для подальшого ведення визвольних боїв, зброї та техніки. Коли до міста підійшов 806 стрілецький полк 287-ї дивізії 24-го корпусу 13-ї армії 1-го Українського фронту, партизани з'єдналися з ними і продовжили військові дії. 27 січня 1944 р. місто Острог було остаточно визволене від німецьких окупантів (Історія міст і сіл УРСР, 1973: 441).

Як бачимо, діяльність партизанського підпілля та бойових одиниць на території Острожчини теж стала істотним фактором антинацистської боротьби в краї.

Висновки. Отже, Острожчина у ході Другої світової війни зробила вагомий внесок у загальну структуру антинацистського фронту боротьби в Україні. На території краю повноцінно діяли націоналістичні та радянські партизанські осередки опору. Кожен з них переслідували свою мету та завдання. Складність і суперечливість руху Опору полягали в тому, що тут окрім антигітлерівського були сформовані інші фронти збройної боротьби (українсько-польський, українсько-радянський), жертвами якої замість німців

було мирне населення. Попри те, що окупанти часто використовували україно-польський та упівсько-партизанський антагонізм, це не могло надовго стримати безкомпромісну боротьбу з ними в краї.

Використані посилання

Антонюк Я., Трофимович В. (2020). Підпілля ОУН та УПА в умовах «фронтового періоду» (1943–1944 рр.). *Український історичний журнал*. № 3. С. 27–39.

Ваколюк М. (2010) Спогади про пережите. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог. Випуск 16. С. 291–301.

Віхи історії України в документах і матеріалах (1939–1991 рр.): Хрестоматія (2015) Уклад.: О. Власюк, В. Сидорук, В. Трофимович, Л. Трофимович, В. Шанюк. Рівне; Острог: Волинські береги. 448 с.

Гогун А. (2012) *Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. 1941–1944*. 2-е изд. испр. и доп. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). 527 с.

ДАРО 1 – Державний архів Рівненської області (ДАРО), м. Рівне. Ф. Р-27. Оп. 1. Спр. 2. Звіти про діяльність районної управи за травень–вересень 1943 року. 128 арк.

ДАРО 2 – ДАРО. Ф. Р-27. Оп. 1. Спр. 3. Звіти про діяльність районної управи за серпень, жовтень, листопад 1943 року. 172 арк.

ДАРО 3 – ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 33. Відношення про збори селян і партизан. 88 арк.

ДАРО 4 – ДАРО Ф. Р-534. Оп. 1. Спр. 27. Акти про злочини німецько-фашистських загарбників на Рівненщині (Острозький район). 46 арк.

Денищук О. (2008) *Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій*. У 2 т. Т. 1: Волинь. Рівне: ППДМ. 448 с.

Журахов В. (2013) *Генерал Ватутин: тайна гибели*. Белгород: Константа. 102 с.

Іванов С. (2012) Радянський рух Опору на території Острозчини в роки німецької окупації. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ. Вип. XXXIII. С. 125–130.

Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область (1973) К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 680 с.

Кентій А. (2005) Двофронтна боротьба УПА (1943 – перша половина 1944 рр.). *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*. К.: Наукова думка. С. 160–221.

Кентій А., Лозицький В. (2005) *Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944)*. Київ: Генеза. 408 с.

Ковальчук В. (2006) *Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та Південному Поліссі (1941–1944)*. Торонто – Львів: «Літопис УПА». 497 с.

Кравчук Д. (2015) *Радянський партизанський та підпільний рух на Рівненщині*: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Рівне. 309 с.

Красные партизаны Украины. 1941 – 1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы (2006). Киев: Украинский издательский союз. 430 с.

Ленартович О. (2011) *Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія*. Луцьк: Волин. нац. ун-т. ім. Лесі Українки. 412 с.

Літопис УПА. Нова серія (2001) Т. 3. *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1952*. Київ; Торонто. 647 с.

Літопис УПА. Нова серія (2001) Т. 4. *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959*. Книга перша: 1943–1945. Київ; Торонто. 596 с.

Лисенко О., Гриневич В. (2004) Радянський рух Опору на окупованій Україні. *Україна і Росія в історичній ретроспективі*. Нариси в 3 т. Т. 2: Радянський проєкт для України. К.: Наукова думка. С. 216–226.

Марчук І. (2012) Кременецька військова операція внутрішніх військ НКВС 21–27 квітня 1944 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 22. С. 364–372.

Націоналістичний рух опору на півночі Хмельниччини (1943–1948). Збірник документів (2016) Київ; Хмельницький: ПП Цюпак А. 260 с.

ОУН в 1942 році: Документи (2006) К.: Інститут історії НАН України, 243 с.

ОУН і УПА в 1944 р.: Документи: у 2 ч. Ч. 1. (2009) Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький. К.: Інститут історії України. 292 с.

ОУН і УПА в 1944 р.: Документи: у 2 ч. Ч. 2. (2009) Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький. К.: Інститут історії України. 256 с.

Павлів І. (2016) Готуватися до свята починав за два тижні. *Замкова гора*. 7 травня. С. 3.

Патриляк І. (2015) Протистояння українського визвольного руху нацистам та їхнім союзникам (1943–1944 рр.). *Українська Друга світова: матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні* (5 травня, м. Київ). С. 134–178.

Патриляк І., Трофимович В. (2011) Український визвольний рух у роки Другої світової війни. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.* Книга друга. К.: Наукова думка. С. 386–429.

Політика П. (2008) І горіли села. *Життя і слово*. 11 жовтня. С. 12.

Руцький М. (2006) Вони виборювали волю України. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня». 564 с.

Сергійчук В. (2003) *Поляки на Волині в роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації*. К.: Українська Видавнича Спілка. 576 с.

Сергійчук В. (2009) *Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни*. К.: ПП Сергійчук М. І. 200 с.

Сергійчук В. (2005) *Український здвиг: Волинь 1939–1955*. К.: Українська Видавнича Спілка. 840 с.

Слободянюк М. (2010) Радянські підпільники в боротьбі з нацистськими окупантами на території України. *Український історичний журнал*. № 3. С. 46–63.

Українские націоналистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. (2012). Т. 1: 1939–1943. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). 878 с.

Чайковський А. (1994) *Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика)*. К.: Україна. 255 с.

Шпізель Р. (2005) Острозькі медики в період війни. *Замкова гора*. 6 травня. С. 2.

Шпізель Р. (2000) Степан Храневич. *Острозькі просвітники XVI–XX ст.* Острог. С. 456–458.

References

Antoniuk Ya., Trofymovych V. (2020) OUN and UPA underground in the conditions of the "front period" (1943-1944). *Ukrainian Historical Magazine*. No 3. P. 27–39. (ukr)

Vakoliuk M. (2010) Memories of the past. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Historical Sciences"*. Ostroh, Issue 16. P. 291–301. (ukr)

Milestones in the history of Ukraine in documents and materials (1939-1991): Reader (2015) Editor: O. Vlasiuk, V. Sydoruk, V. Trofymovych, L. Trofymovych, V. Shaniuk. Rivne; Ostroh, Volynski berehy, 448 p. (ukr)

Gogun A. (2012) Stalin's Commandos. Ukrainian guerrilla formations. 1941–1944. Moscow, Rosspen, 527 p. (rus)

SARR 1 – State Archive of Rivne Region (SARR), F. R-27. Desc. 1. C. 2. Reports on the activities of the district administration for May-September 1943.

SARR 2 – SARR. F. R-27. Desc. 1. C. 3. Reports on the activities of the district administration for August, October, November 1943.

SARR 3 – SARR. F. R-30. Desc. 2. C. 33. Attitudes about the assembly of peasants and guerrillas.

SARR 4 – SARR F. R-534. Desc. 1. C. 27. Acts on crimes of Nazi invaders in Rivne region (Ostroh district).

Denyshchuk O. (2008) UPA struggle against the German occupiers: chronology of events. Vol. 1: Volyn. Rivne, PPDМ, 448 p. (ukr)

Zhurakhov V. (2013) General Vatutin: The Secret of Death. Belgorod, Konstanta, 102 p. (ukr)

Ivanov S. (2012) Soviet Resistance Movement in Ostroh during the German occupation. *Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia National University. Zaporizhzhia*, Issue XXXIII. P. 125–130. (ukr)

History of towns and villages of the Ukrainian SSR. Rivne region (1973) Kyiv, 680 p. (ukr)

Kentii A. (2005). Two-front struggle of the Ukrainian Insurgent Army (1943 – first half of 1944). *Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army*. Kyiv, Naukova Dumka, P. 160–221. (ukr)

Kentii A., Lozyskyi V. (2005) War without Mercy and Clemency: The Guerrilla Front in the Wehrmacht Rear in Ukraine (1941–1944). Kyiv, Geneza, 408 p. (ukr)

Kovalchuk V. (2006) Activities of the OUN (b) and the Ukrainian Insurgent Army in Volhynia and Southern Polissya (1941–1944). Toronto; Lviv, Litopys UPA, 497 p. (ukr)

Kravchuk D. (2015) Soviet guerrilla and underground movement in the Rivne region. Rivne, 309 p. (ukr)

Red partisans of Ukraine. 1941–1944: little-studied pages of history. Documents and materials. (2006) Kyiv, Ukrainian Publishing Union, 430 p. (ukr)

Lenartovych O. (2011) Ukrainian national-volitional movement on Volyn in the period of Second world war: monograph. Lutsk, VNU, 412 p. (ukr)

Litopys UPA. New series (2001) Vol. 3. *The struggle against the UPA and the nationalist underground: directive documents of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine. 1943–1952*. Kyiv; Toronto, 647 p. (ukr)

Litopys UPA. New series (2001) Vol. 4. *The struggle against the UPA and the nationalist underground: information documents of the Central Committee of the*

CP(b)U, regional party committees, the NKVD-MVD, the MGB-KGB. 1943 – 1959. Book one: 1943 – 1945. Kyiv; Toronto, 596 p. (ukr)

Lysenko O., Hrynevych V. (2004) Soviet Resistance Movement in Occupied Ukraine. *Ukraine and Russia in historical retrospect.* Essays in 3 vols. Vol. 2: Soviet project for Ukraine. Kyiv, Naukova Dumka, P. 216–226. (ukr)

Marchuk I. (2012) Kremenets military operation of the NKVD internal troops on April 21-27, 1944. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood.* No. 22. P. 364–372. (ukr)

Nationalist resistance movement in the north of Khmelnytsky region (1943 – 1948). Collection of documents (2016). Kyiv; Khmelnytskyi, PP Tsiupak, 260 p. (ukr)

OUN in 1942: Documents (2006). Kyiv, Institute of History of Ukraine, 243 p. (ukr)

OUN and UPA in 1944: Documents: in 2 parts. P. 1. (2009). Editors: O. Veselova, S. Kokin, O. Lysenko, V. Serhiichuk. Main editor S. Kulchytskyi. Kyiv, Institute of History of Ukraine, 292 p. (ukr)

OUN and UPA in 1944: Documents: in 2 parts. P. 2. (2009). Editors: O. Veselova, S. Kokin, O. Lysenko, V. Serhiichuk. Main editor S. Kulchytskyi. Kyiv, Institute of History of Ukraine, 256 p. (ukr)

Pavliv I. (2016) I started preparing for the holiday in two weeks. *Zamkova Hora.* 7 May, P. 3. (ukr)

Patryliak I. (2015) Opposition of the Ukrainian liberation movement to the Nazis and their allies (1943-1944). *Ukrainian Second World War: Proceedings of the International Scientific Conference dedicated to the 70th anniversary of the victory over Nazism in the Second World War* (5 May, Kyiv). P. 134 – 178. (ukr)

Patryliak I., Trofymovych V. (2011) Ukrainian liberation movement during the Second World War. *Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century.* Book two. Kyiv, Naukova Dumka, P. 386–429. (ukr)

Polityka P. (2008) And the villages burned. *Zhyttia i slovo.* 11 October, P. 12. (ukr)

Rutskyi M. (2006) They fought for the freedom of Ukraine. Lutsk, Volyn Regional Printing House, 564 p. (ukr)

Serhiichuk V. (2003) Poles in Volhynia during the Second World War. Documents from Ukrainian archives and Polish publications. Kyiv, Ukrainian Publishing Union, 576 p. (ukr)

Serhiichuk V. (2009) The tragedy of Volyn. The causes and course of the Polish-Ukrainian conflict during World War II. Kyiv, PP Serhiichuk M., 200 p. (ukr)

Serhiichuk V. (2005) Ukrainian Shift: Volyn 1939–1955. Kyiv, Ukrainian Publishing Union, 840 p. (ukr)

Slobodianiuk M. (2010) Soviet underground in the fight against the Nazi occupiers in Ukraine. *Ukrainian Historical Magazine.* No 3. P. 46–63. (ukr)

Ukrainian nationalist organizations during the Second World War. Documents: in 2 volumes. (2012). Vol. 1: 1939–1943. Moscow, Rosspen, 878 p. (rus)

Chaikovskiy A. (1994) Unknown War: (Guerrilla movement in Ukraine 1941-1944 in the language of documents, through the eyes of a historian). Kyiv, Ukraina, 255 p. (ukr)

Shpizel R. (2005) Ostroh doctors during the war. *Zamkova Hora.* 6 May, P. 2. (ukr)

Shpizel R. (2000) Stepan Khranevych. *Ostroh educators of the XVI-XX centuries.* Ostroh. P.456–458. (ukr) <https://doi.org/10.33577/2313-5603.37.2022.61-82>

**Trofymovych Liliya
Kalyayev Anatoliy
Shvaiko Tetiana**

**THE ANTI-NAZI RESISTANCE MOVEMENT IN THE LAND OF OSTROH:
NATIONALIST AND SOVIET COMPONENTS (1942–1944)**

The goal of the article is to examine the formation of the nationalist and Soviet components of the resistance movement in the land of Ostroh in the period of the German-Soviet war. The methodological basis was formed on the principles of scientific objectivity and historicism. One of the first pieces of information about the rising tensions between the Ukrainian nationalist forces and the German occupants occurred by the end of 1942. The significant rise of the anti-German resistance movement on the part of the UPA guerrilla divisions in Volyn and, in particular, in the land of Ostroh, which was a part of the rebel group "Ozero", began in the middle of March 1943. The occupants qualified it as an insurgent movement. The "unsuccessful outcomes" of the fighting with the UPA in the land of Ostroh caused a traditional reaction of the German invaders – mass terror against the peaceful civilians. In order to fight the Ukrainian insurgency, the Nazi command often used foreign military personnel in addition to their own. In total, nearly 500 men of multinational forces under German command were deployed in Ostroh. Archival documents indicate that they came to local villages on several occasions for punitive and confiscatory purposes. The main form of the Soviet resistance movement in Ukraine, at least at the beginning of the war, was the partisan struggle. In Ostroh, the guerrilla began its activity from the end of 1942. In the following year, it recruited 40 men. The insurgents distributed leaflets and various messages, organized various forms of assistance to the Red Army and carried out sabotage. In the land of Ostroh a brigade was operating, which was commanded by A. Odukhа, the main location of which in March 1943 was the village of Teremne. Since the end of 1943, the level of confrontation between Ukrainian insurgents and Soviet partisans became consistently high. Military operations took place. Thus, in the course of the German-Soviet war, the land of Ostroh has made a significant contribution to the overall structure of the anti-Nazi struggle in Ukraine. The nationalist and Soviet resistance groups were fully active in the region, each of them pursuing their own objective.

Keywords: resistance movement, the land of Ostroh, partisans, UPA, occupants, anti-Hitlerite struggle.